

8. Гундорова Т. Франко – не Каменяр. – Мельборн, 1996.
9. Гуняк М. Роман Івана Франка “Перехресні стежки”: світоглядно-антропологічний аспект. – Дрогобич, 1998.
10. Гутиря С. “Більш, ніж меч, і огонь...” (Жінки в житті та інтимній ліриці Івана Франка) // Вітчизна. – 2005. – № 1/2.
11. Демська-Будзуляк Л. Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. // Слово і час. – 2005. – № 4.
12. Денисюк І. Невичерпність атома. – Львів, 2001.
13. Денисюк І., Корнійчук В. Подвійне коло таємниць: Нові матеріали до історії “Зів’ялого листя” // Дзвін. – 1990. – № 8.
14. Жук Н. Проза Івана Франка. – К., 1977.
15. Жук Н. Психологічна повість Івана Франка “Для домашнього огнища” // Українське літературознавство. – Львів, 1980. – Вип. 34.
16. Ковальчук А. Злочин та очищення // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 6.
17. Легкий М. Художня оповідь у “Батьківщині” Івана Франка // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60.
18. Луцак С. Історіологічність образних домінант письменника (на матеріалі творчості І. Франка) // Слово і час. – 2003. – № 5.
19. Пастух Т. Романи Івана Франка. – Львів, 1998.
20. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. – Івано-Франківськ, 2002.
21. Сохацький Б. Доля жінки в інтерпретації Івана Франка // Українське літературознавство. – Львів, 1984. – Вип. 42.
22. Тихолоз Б. “Цілий чоловік” в етико-антропологічній концепції Івана Франка // Слово і час. – 1999. – № 2.
23. Ткачук М. Жанрова структура романів Івана Франка. – Тернопіль, 1996.
24. Ткачук М. Західноєвропейська романна традиція і жанрова матриця роману “Основи суспільності” Івана Франка. – Донецьк, 1995.
25. Тодчук Н. Роман Івана Франка “Для домашнього огнища”: простір і час. – Львів, 2002.
26. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Інна Приймак (Хмельницький)

Проблема українсько-єврейських відносин в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалі прози Івана Франка та Любові Яновської)

Характерною ознакою української літератури кінця XIX – початку XX ст. є тематична поліфонія. Процес розширення і оновлення тематики особливо помітним є у прозі, яка “вторгається в усі клітини складного суспільного організму, відгукується на епохальні політичні струси й катаклізми – революцію і війну, відбиває

глибинні соціальні процеси села і міста, художньо досліджує прояви соціальної та індивідуальної психології нескінченної галереї типів епохи, які репрезентують усі класи, стани й суспільні прошарки” [3: 72]. Наголошуючи на розвитку в літературі національних традицій, І. Франко не обмежував тематичне коло лише винятково українським. Він зазначав, що “поняття літератури національної не значить ще, щоб вона була виключно шовіністична; противно, на полі літератури, думок і загалом духовного життя панує свобідна обміна” [7: т. 41: 10].

Особливого звучання в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. набуває проблема українсько-єврейських відносин. У нашій статті маємо на меті розглянути, як представлена ця тема у прозовій творчості І. Франка та Л. Яновської.

Розглядаючи проблему міжнаціональних відносин, С. Єфремов наголошував, що її коріння сягає у сиву давнину, коли “українців і євреїв “мов двох рабів” було “одним ланцюгом докупи скуто”, а порвати його була несила ні одному, ні другому” [6: 117]. У своєму дослідженні Г. Грабович робить спроби показати, як типологія української та єврейської тематики узгоджується з процесом розвитку української літератури. Він наголошує на тому, що в українській літературі протягом тривалого періоду, якщо не брати до уваги фольклору, зокрема інтермедій XVII–XVIII ст., зображення українсько-єврейських взаємин обмежене, особливо, коли порівнювати з ситуацією, яка склалася в російській і польській літературах. Лише у XIX та на початку XX ст. проявилися найістотніші аспекти зазначеної проблеми. “Питання українсько-єврейських взаємин, заломлене крізь призму літератури, утворює дуже специфічну і з багатьох поглядів доволі складну проблему в українській історії літератури” [2: 220]. Протягом усього XIX ст. образ єврея в українській літературі змальовували доволі стереотипно – “критично й гостро з акцентом лише на питанні економічної експлуатації” [2: 229]. Лише на початку XX ст. трактування єврейської теми набуло помітного розвитку. “Відкриття, що єврей може викликати співчуття як багатостраждальна людина, втілилося в низці творів, що з’явилися на зламі століть” [2: 233].

У деяких оповіданнях М. Левицького – “Щастя Пейсаха Лейдермана”, “Порожнім ходом”, Т. Бордуляка – “Бідний жидок Ратиця” авторські симпатії на боці бідної, пригнобленої єврейської голоти. В оповіданні “Він іде” Коцюбинський-імпресіоніст майстерно малює правдиву картину погрому. В оповіданні “Євреї” Г. Григоренко надзвичайно точно показує наслідки погромів, їх вплив на мораль людини. Тему створення єврейського гетто порушує Н. Романович-Ткаченко (“Ні еллін, ні іудей”). У своїх творах С. Васильченко (“За мурами”), Н. Кибальчич (“Хмаринка”) виступають проти антисемітизму на побутовому рівні. Цю болючу для українського суспільства тему так чи інакше порушив І. Франко у багатьох творах. За браком часу зосередимо увагу лише на кількох: “Гершко Гольдмахер”, “Гава і Вовкун”, “Пирого з черницями”, “Яць Зелепуга”.

У цих творах основа конфлікту лежить у площині соціальної, утім, не позбавленій психологічного тла. І. Франко писав, що “нова література на початку XX ст. побачила одну із своїх задач у психологічному аналізі соціальних явищ, у тому, – сказати б – як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці

і, навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються й виростають нові події соціальної категорії” [7: т. 34: 361]. Зображуючи галицьке суспільство у період швидкого зародження нафтопереробного промислу, письменник не обходить увагою й таку гостру проблему, як накопичення капіталу, зубожіння народних мас, нещадну експлуатацію робітників. І саме новоявлені капіталісти-жиди виступають у його творах лихварями. Але, як справжній майстер слова, на ці проблеми він дивився художньо. На цю особливість Франкового розуміння непростих українсько-єврейських стосунків звертає увагу М. Насенко: “те, що їй (проблемі виродження людяності. – І. П.) надано єврейського колориту – суто художній чи й випадковий штрих” [5: 23].

В оповіданні “Гава і Воркун” І. Франко, з’ясовуючи особливості єврейської ментальності, показує як навіть з нещасного випадку євреї вміють зробити вдалий гешефт. Отримавши випадково від багатого дідича Трацького легке поранення ноги, Гава за порадою товариша імітує гострий біль, і вимагає у братів Едмунда і Тоні грошової компенсації. У динамічній оповіді авторові вдається розкрити сутність психології героїв. Для цього він вводить у реалістичну оповідь образ-символ. Це орел, який “довго кружляв, шукаючи здобичі, плавав у повітрі з широко розпростертими крилами” [7: т. 18: 172]. На думку І. Денисюка, “у структурі франківського тексту поодинокі вузлові образи-символи, виконуючи роль “зв’язків ідей”, є тим, чим дорогоцінні камені в механізмі годинника” [4: 152]. На тому, що гешефтство є невід’ємною частиною жидівського життя, наголошує І. Франко в оповіданні “Пирого з черницями”, коли мати повчає свого сина: “не забувай, що ти жид, а жид мусить бути *Geschäftsman*, а ні – то пропав” [7: т. 16: 204]. Щоправда, така “ділова хватка” часто спричиняла зубожіння українського народу. Цю проблему письменник неодноразово порушує у великій прозі: “Борислав сміється”, “*Voas constrictor*” тощо. Не залишається осторонь цієї гострої теми і в малій прозі, де творить типові для галицької дійсності кінця ХІХ – початку ХХ ст. типи і характери. Зокрема, в оповіданні “Гершко Гольдмахер” І. Франко показує картини народної помсти лихвареві. Хоча у творі громада карає Гершка та його прибічників, тут зовсім відсутній дух антисемітизму. Селяни мстяться Гольдмахерові не тому, що він жид, а тому, що він наживав статки шляхом перепродування краденого. На противагу йому письменник зображує іншого жида – Мошка, який оселився на обійсті Гершка, чесно працював і користувався повагою селян. Тому зазначимо, що переважна частина конфліктів між євреями й українцями у творах І. Франка лежить не у національній площині, а занурена у складні соціально-політичні й економічні реалії життя. Адже, як слушно зауважує Р. Голод, “соціальна заангажованість, злободенна тематика, зацікавлення щоденними проблемами і турботами “маленької” людини [...], все це характерні ознаки белетристики Івана Франка” [1: 18].

Соціальні акцентуації наявні при зображенні проблеми українсько-єврейських відносин і у творах Л. Яновської. На тлі суспільних катаклізмів, напередодні політичних змін у державі 1905–1907 років подає письменниця цю гостру для обох народів проблему. Хоча, на відміну від І. Франка, ці питання у її творах значною мірою переведені у морально-етичну сферу осмислення. “Порушені Л. Яновською

питання на той час звучали актуально саме завдяки своїм застереженням стосовно до часу не виявлених (аж ніяк не позитивних) начал людини” [8: 218]. У пору, коли в повітрі віяло духом антисемітизму, напередодні погромів письменника торкається єврейського питання. Щоправда значна частина творів Л. Яновської, у яких представлено цю тему, залишилася незавершеною, у рукописах.

В “Уривках до роману” авторка описує картини єврейських погромів. При цьому вона не вдається до детальних описів, а засобами поглибленого психологізму передає всю ту розмаїту гаму почуттів, які переживає її героїня – українка Таня, котра рятує жінку-жидівку з дитиною і забирає їх додому. При цьому вона переживає двоякі відчуття. З одного боку, вона рятує людям життя, а з другого – відчуває огиду до них. Щоб точніше передати психологічний стан героїні, авторка використовує елементи поезики натуралізму. Дівчина приводить євреїв додому і починає ретельно митися. Подрузі Тетяна зізнається:

- “Ти знаєш... я трохи обмивалася після його... я трохи не кинула його додолу.
- Через те, що жиденя? – запитала з докором Катруся.
- Через те... я сама не знаю, через віщо?” [13].

У романі “Гасло” Л. Яновська від суто побутового конфлікту, коли українка Ганна Архипівна відмовляє у шлюбі євреєві Якову Яковичу, переходить до постановки цієї проблеми у більш загальному, ширшому аспекті. “1905 рік був славним роком першої спроби єднання всіх народів навколо одного прапора. До цього року мали право дорікати євреям, що вони не приймали участі в “созиданні” імперії” [10]. Та події революції 1905 року не лише не розв’язали, а ще більш ускладнили національне питання. “Трагедією єврейства, як і українства, було те, що його представники, долучившись до російського соціалістичного руху, сприйнявши ідейний арсенал російських соціалістів, ставали для свого народу втраченими” [6: 119]. Тут думки Л. Яновської перегукуються з творами В. Винниченка, який героїню своєї драми “Дисгармонія” ставить між вибором: залишитися в рядах партії чи, ставши свідком погромів, перейти на сторону свого народу. І хоч Ліля вибирає останнє, В. Винниченко не припускає відновлення українсько-єврейського питання. Такого однозначного висновку не можна зробити, ознайомившись з романом “Гасло” Л. Яновської. Герої її роману – Берко, Мендель і Янкель, ведучи між собою суперечку, не знаходять спільної думки:

- “Що таке українці? Немічні холопи – ще більші раби сваволі бюрократії.

– Погроми – наслідок не так темряви, як нашого непорозуміння, і в ньому винні насамперед євреї. Усе купували за гроші. Ні одна нація, ні один народ, окрім євреїв, не купували собі ніяких прав грішми, ні одна нація не відстоювала свого права на існування лише на силі хабаря та підкупу.

– Історія показала, що винне наше мислення – і завдання нашої молоді знайти і показати світові багатство нашого інтелекту, нашої душі. Цього ні купити, ні придбати не можна, ні одняти не можна” [10].

Надаючи проблемі українсько-єврейських відносин суспільно-політичного звучання, Л. Яновська поряд з тим, робить спроби перенести її у площину загаль-

нолюдських стосунків. У незакінченій повісті “Брати” письменниця розповідає про життя убогої єврейської родини, яка змирилася зі становищем другорядної людини і звикла до свого низького соціального статусу. Старий крамар Янкель звик до того, що його називають жидом, “не чути того слова крамареві – то все одно, що не дихати” [9]. Та хворобливо реагує на таке звертання його син Ісаак – молода, освічена людина, талановитий математик. Юнака найбільше хвилює усвідомлення своєї “другорядності”, його постійно турбують “думки про “жидівство”, його “історію”, його значення, його призначення, його хиби, його гарні риси, його щастя, горе – то були думки, які власне і цікавили його” [9]. І коли Леся – донька багатих, родовитих дідичів відповідає йому взаємністю і стає його коханкою, Ісаак по-справжньому радіє, бо ця панна покохала бідного єврея. Письменниця показує, які суперечливі почуття полоняють душу юнака. З одного боку, він сповнений радістю першого кохання, а з другого, понівечивши долю коханої дівчини, бажає таким способом помститися усім, хто зневажає його націю. Незважаючи на те, що повість є незакінченою, і розв’язка конфлікту невідома, авторське ставлення до зазначеної проблеми можна визначити міркуваннями головного героя твору, який “переконаний, що жид має право бути жидом, як має право всякий інший бути тим, чим він родився. Одно почуття – почуття ненависті до всіх тих, хто сміється над тим правом” [9].

Хоча проблема українсько-єврейських відносин в літературі ще малодосліджена, та варто зауважити, що таке різнобічне відтворення суспільних відносин свідчить про нові віхи в розвитку української літератури початку XX ст., яка “вивалась за межі популізму (і тим більше первісного нативізму) та досягла довгоочікуваної диференціації. Разом із диференціацією вона набувала зрілості й пізнавальної витонченості” [2: 236]. Якщо сумарно характеризувати ставлення українських інтелігентських кіл, то воно було амбівалентним. Більшість демонструвала індиферентність до нього.

Література:

1. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Львів, 2006.
2. Грабович Г. Єврейська тема в українській літературі XIX та початку XX ст. // Грабович Г. До історії української літератури. – К., 2003.
3. Денисюк І. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів, 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження.
4. Денисюк І. “Усе мистецьке є символом” (Розшифровані й нерозшифровані символи у “Перехресних стежках”) // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів, 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження.
5. Насенко М. Іван Франко: тяжіння до модернізму. – К., – 2006.
6. Політична історія України XX ст.: У 6 томах. – К., 2002. – Т. 1.
7. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

8. Шумило Н. Під знаком національної самобутності: українська художня проза та літературна критика кінця XIX – початку XX ст. – К., 2003.
9. Яновська Л. Брати // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/48.
10. Яновська Л. Гасло // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/53.
11. Яновська Л. Гасло // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/54.
12. Яновська Л. Гасло // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/55.
13. Яновська Л. Уривки з роману // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф.38/93.

Богдана Криса (Львів)

Середньовічні візії Івана Франка

Європейське середньовіччя у рецепціях і рефлексіях І. Франка складається в картину з глибокою множинною перспективою. Науковий досвід, що в основних засадах донині не втратив сенсу, співіснує тут з чуттєвим переживанням цієї картини і проявляється в різножанрових студіях і художніх текстах. “Заокруглений”, кажучи словами І. Франка, образ середньовічної доби, вбираючи і покриваючи результати його попередніх праць на цю тему, постає у книжці “Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір з його поезії” [4: т. 12: 7–232]. Насамперед, очевидно тому, що Данте належить до тих духовних вершин, які освітлюють минуле й прийдешнє, а також тому, що в творчому генії великого італійця розправляються обидва крила європейської цивілізації – античність і християнство, зберігається старе і проростає нове.

У своїх підходах до цієї духовної вершини І. Франко відтворює складний, суперечливий і тривалий процес становлення середніх – між античністю і новим часом – віків. Треба зауважити, що Франкова картина середньовіччя залишається напрочуд актуальною. Її географічні й хронологічні межі для сучасної науки так само розмиті. А глибші й новіші студії над середньовічними процесами підтверджують, що в різних регіонах вони відбувалися з помітними відхиленнями. Початки й періоди цієї епохи так само найбільш певно прочитуються у тих чи інших явищах християнської культури [2: 78]. І хоча І. Франко не ставить перед собою завдання говорити про особливості українського середньовіччя, можливість різних його проєкцій цілком реальна.

У “Передньому слові” автор зазначає: “Отся книжка зложена з різних частин і в різних часах, але творить одну цілість” [4: т. 12: 7]. Що більше, своєю структурою праця І. Франка нагадує своєрідні кола – огляди, якими він проводить свого читача,